

Конституційне право України

Посібник для підготовки до іспитів

Друге видання, перероблене та доповнене

За загальною редакцією Ю. Г. Барабаша

Харків
«Право»
2015

УДК 342(477)
ББК 67.9(4УКР)300
К65

Колектив авторів:

Ю. Г. Барабаш, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, керівник колективу; *Л. К. Байрачна*, кандидат філософських наук, доцент; *І. І. Дахова*, кандидат юридичних наук, доцент; *О. Г. Кушніренко*, кандидат юридичних наук, доцент; *Л. І. Летнянчин*, кандидат юридичних наук, доцент; *Т. М. Слінько*, кандидат юридичних наук, доцент; *Ю. В. Ткаченко*, кандидат юридичних наук, доцент; *О. О. Чуб*, кандидат юридичних наук, доцент; *Є. В. Ткаченко*, кандидат юридичних наук, доцент

Конституційне право України : посіб. для підготовки до іспитів / Ю. Г. Барабаш, Л. К. Байрачна, І. І. Дахова та ін. ; за заг. ред. Ю. Г. Барабаша. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Х. : Право, 2015. – 328 с.

ISBN 978-966-458-361-6

У навчальному посібнику висвітлені основні питання, які виносяться на іспит із курсу «Конституційне право України» для студентів бакалаврату юридичних ВНЗ. Враховане новітнє законодавство (станом на 1 травня 2014 р.), а також практика Конституційного Суду України на вказаний період.

Для студентів, аспірантів, викладачів вищих юридичних навчальних закладів, всіх, хто цікавиться конституційно-правовою проблематикою.

УДК 342(477)
ББК 67.9(4УКР)300

ISBN 978-966-458-361-6

© Барабаш Ю. Г., Байрачна Л. К.,
Дахова І. І. та ін., 2015
© «Право», 2015

Зміст

Замість передмови	9
1. Поняття сучасного конституціоналізму та його елементи	11
2. Поняття конституції та її юридичні властивості.....	13
3. Класифікація конституцій	18
4. Функції конституції	21
5. Конституційне право України як провідна галузь права.....	23
6. Поняття, предмет і метод конституційного права України	24
7. Джерела галузі конституційного права України	28
8. Конституційно-правові відносини та їх структура.....	30
9. Загальна характеристика суб'єктів конституційного права	34
10. Правосуб'єктність Українського народу	35
11. Громадянин України як суб'єкт конституційного права України	38
12. Органи публічної влади як суб'єкти конституційного права України	40
13. Конституційно-правовий статус національних меншин	43
14. Поняття громадянства: загальна характеристика	45
15. Принципи громадянства України	48
16. Підстави та порядок набуття громадянства України	52
17. Порядок та умови прийняття до громадянства.....	53
18. Підстави та порядок припинення громадянства України. Порядок та умови виходу із громадянства України.....	55
19. Поняття, категорії іноземців та особливості їх правового статусу	56
20. Основні права, свободи та обов'язки іноземців та осіб без громадянства.....	59
21. Особливості юридичної відповідальності іноземців та осіб без громадянства в Україні.....	61
22. Поняття та особливості правового статусу біженців та осіб, що потребують тимчасового чи додаткового захисту.....	64

23. Головні етапи розвитку українського конституціоналізму	68
24. Розробка і прийняття Конституції України 28 червня 1996 р.	70
25. Конституційний процес на сучасному етапі	71
26. Загальна характеристика Конституції України 28 червня 1996 р.	74
27. Порядок внесення змін до Конституції України	75
28. Поняття конституційного ладу України	77
29. Україна як суверенна та незалежна держава: конституційно-правовий аспект	79
30. Співвідношення державного і народного суверенітетів у конституційному праві України	81
31. Гарантії державного суверенітету в Конституції України	83
32. Конституційні засади міжнародної діяльності	85
33. Акти міжнародного права в правовій системі України.....	87
34. Україна як правова держава. Принцип верховенства права як складова конституційного ладу України	89
35. Конституційний принцип поділу влади в Україні.....	92
36. Прямі дії норм Конституції України: конституційно-правовий аспект	93
37. Україна як соціальна держава: конституційно-правовий аспект	94
38. Конституційні засади економічної системи	96
39. Україна як демократична республіка: конституційно-правовий аспект	99
40. Принцип народовладдя, форми реалізації народовладдя	101
41. Принцип багатоманітності	103
42. Конституційний лад та громадянське суспільство	106
43. Поняття та види референдумів	107
44. Предмет референдуму	110
45. Порядок ініціювання референдуму громадянами та його призначення (проголошення) компетентними органами влади	112
46. Порядок проведення всеукраїнського референдуму	114
47. Юридична сила рішень, прийнятих на референдумі.....	115

48. Конституційні засади розвитку національно-культурної сфери.....	117
49. Правовий статус мов в Україні	121
50. Принцип унітаризму та його закріплення в Конституції України. Ознаки унітарної держави.....	124
51. Поняття та система адміністративно-територіального устрою, його принципи	126
52. Порядок утворення адміністративно-територіальних одиниць та зміни їх статусу.....	128
53. Поняття та особливості автономії в унітарній державі.....	129
54. Конституційно-правовий статус АРК	132
55. Загальна характеристика Конституції АРК	134
56. Система органів влади АРК та їх компетенція.....	137
57. Принцип гарантування місцевого самоврядування.....	140
58. Поняття місцевого самоврядування та його система	143
59. Особливості організації місцевого самоврядування на рівні області (району) та на рівні територіальних громад	147
60. Поняття та функції державних символів України та їх нормативне закріплення	150
61. Види державних символів України, їх стислий опис та порядок використання.....	152
62. Поняття конституційного статусу людини та громадянина.....	154
63. Система конституційних прав і свобод людини	156
64. Природні права людини та їх закріплення в конституційному законодавстві	159
65. Конституційні обмеження в реалізації прав людини	161
66. Міжнародні стандарти в галузі прав людини.....	165
67. Принципи конституційного статусу людини	168
68. Принцип рівності та форми його гарантування.....	173
69. Загальна характеристика особистих прав людини	177
70. Свобода слова та її конституційні гарантії. Поняття та види інформації	183

71. Конституційний статус засобів масової інформації. Види ЗМІ.....	186
72. Право на доступ до публічної інформації та особливості його реалізації	190
73. Права та гарантії діяльності журналістів	193
74. Право на особисту недоторканність.....	196
75. Свобода пересування та вільний вибір місця проживання: поняття та умови реалізації.....	199
76. Право на свободу світогляду та віросповідання, форми його реалізації	201
77. Конституційний статус релігійних організацій	204
78. Загальна характеристика політичних прав громадян	206
79. Право на участь в управлінні державними справами.....	208
80. Виборче право громадян	210
81. Принципи виборчого права.....	211
82. Право на свободу об'єднань. Види об'єднань громадян	215
83. Політичні партії: поняття, порядок легалізації, права, відповідальність	217
84. Право на мирні зібрання та умови його реалізації	221
85. Загальна характеристика конституційного регулювання економічних, соціальних, екологічних прав та прав у сфері культури.....	223
86. Конституційні гарантії прав людини	227
87. Конституційні обов'язки людини і громадянина	229
88. Способи формування вищих органів влади в Україні	231
89. Загальна характеристика виборчого права як інституту конституційного права	233
90. Типи виборчих систем. Виборча система в Україні	234
91. Суб'єкти та етапи виборчого процесу	237
92. Висування та реєстрація кандидатів у народні депутати України....	239
93. Передвиборна агітація на виборах народних депутатів України.....	241

94. Гарантії діяльності партій, кандидатів у народні депутати України та офіційних спостерігачів у період виборів	243
95. Конституційний статус Верховної Ради України як парламенту, його склад та структура	245
96. Конституційна регламентація функцій парламенту України	250
97. Загальна характеристика законодавчого процесу. Акти парламенту	252
98. Повноважність Верховної Ради України. Дострокове припинення повноважень Верховної Ради України.....	254
99. Конституційний статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.....	256
100. Конституційний статус Рахункової палати як спеціалізованого органу парламентського контролю	259
101. Конституційний статус народного депутата України. Набуття та припинення ним повноважень.....	261
102. Права та обов'язки народного депутата України	264
103. Депутатський запит та депутатське звернення	267
104. Гарантії діяльності народного депутата України. Депутатська недоторканність	270
105. Конституційний статус Президента України	272
106. Функції і повноваження Президента України. Акти Президента України	273
107. Гарантії діяльності Президента України. Недоторканність Президента України.....	276
108. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень Президента України	278
109. Правовий статус Ради національної безпеки та оборони України.....	279
110. Система органів виконавчої влади згідно із Конституцією України.....	281
111. Конституційний статус Кабінету Міністрів України як уряду України	284

112. Склад, порядок формування та припинення діяльності Кабінету Міністрів України.....	286
113. Повноваження та акти Кабінету Міністрів України.....	288
114. Конституційні засади судової системи України	290
115. Поняття охорони та захисту Конституції України	292
116. Форми захисту Конституції України	296
117. Заборона діяльності політичних партій як форма захисту Конституції: правова природа та порядок застосування	298
118. Конституційно-правові підстави обмеження реалізації прав людини в умовах воєнного чи надзвичайного стану	301
119. Конституційне судочинство як форма захисту Конституції України	304
120. Порядок формування Конституційного Суду України і його структура.....	307
121. Функції та повноваження Конституційного Суду України. Юрисдикція Конституційного Суду України	310
122. Статус судді Конституційного Суду України.....	312
123. Загальна характеристика конституційного судового процесу	314
124. Акти та правові позиції Конституційного Суду України	317
125. Поняття, види та підстави конституційно-правової відповідальності	319
126. Конституційно-правові санкції.....	322
127. Органи прокуратури в системі охорони та захисту Конституції України	324

===== Замість передмови

Конституційне право України є однією із фундаментальних дисциплін, які входять як обов'язковий елемент до навчального плану студентів бакалаврату юридичних вищих навчальних закладів. Сьогодні ця галузь права охоплює значну кількість джерел, які регламентують найбільш важливі суспільні відносини. Головне із них – Конституція, містить цілу низку вагомих принципів, на яких базується не тільки діяльність державного апарату, але і, передусім, статус особи в державі, взаємовідносини держави із інститутами суспільства. Розумінню сутності цих засад сприяє інтерпретаційна практика Конституційного Суду України.

Усе це зумовлює необхідність вивчення значного за обсягом матеріалу. Передусім йдеться як про нормативні джерела, так і про навчальні, монографічні та довідникові роботи, в яких висвітлюється конституційно-правова теорія, доктринальне підґрунтя сучасного конституціоналізму, практика застосування конституційних приписів. Виключно за умов засвоєння основних конституційних доктрин, нормативних актів, правотлумачної діяльності органу конституційної юрисдикції, практики застосування положень Основного Закону, можна говорити про усвідомлення конституційно-правової матерії.

Цьому сприяє відвідування лекцій із конспектуванням матеріалу, що подається на лекціях, активна робота на практичних (семінарських) заняттях, підготовка та захист курсового проекту (наукової доповіді), опрацювання рекомендованої навчальної та наукової літератури, аналіз нормативних актів, рішень та висновків Конституційного Суду України.

Авторський колектив цього посібника ставив собі за мету полегшити підготовку до іспиту як форми підсумкової атестації з навчальної дисципліни. При цьому в посібнику подається лише мінімально необхідний матеріал з відповідних питань іспиту. Для повноцінної підготовки необхідно обов'язково використовувати наведені вище джерела.

Посібник може також слугувати засобом самоконтролю після завершення вивчення курсу конституційного права України. Відповіді на контрольні питання надаються з урахуванням положень чинного конституційного законодавства та практики Конституційного Суду України станом на 1 травня 2014 року. В другому виданні враховане не тільки новітнє законодавство, але і напрацювання конституційно-правової науки, зауваження та побажання читачів.

1. Поняття сучасного конституціоналізму та його елементи

Загальноновизнано, що термін «конституціоналізм» вперше з'явився в американській політико-правовій думці кінця XVIII – початку XIX ст. Цим терміном діячі американської революції і засновники Конституції США 1787 р. підкреслювали верховенство писаної конституції над законами та іншими правовими актами. Тобто він визначав саму суть конституції. Згодом в юридичних, політичних та історичних дослідженнях термін «конституціоналізм» одержав більш широке значення і почав вживатися для характеристики процесів переходу до демократії та встановлення конституційного ладу в країнах Центральної, Східної і Південної Європи, Латинської Америки, Азії, підкреслюючи змістову сторону конституції.

У сучасних теоріях концепція конституціоналізму пов'язується насамперед із пануванням права, правового закону, їх верховенством, що істотно розширює значення цього поняття. Саме панування права, правового закону, пов'язується, як правило, з писаною конституцією як засобом здійснення державної влади і, разом з тим, її обмеження. Тобто конституціоналізм вважається в своїй основі нормативним явищем і нормативною концепцією. Але все ж його опосередковують далеко не всі конституції, адже конституціоналізм за своїм змістом є нормативною основою демократичного розвитку суспільства.

Класичний конституціоналізм остаточно формується з появою перших конституцій та актів конституційного характеру (Великобританія, США, Німеччина, Франція) як єдиних нормативно-правових актів, що є основними законами країни і актами найвищої юридичної сили, і утвердження думки про те, що суспільство, в якому не забезпечені гарантії прав особи та поділ влади, не має конституції.

Сучасний конституціоналізм може бути певною мірою ототожнений з ідеологією лібералізму, яка набула широкого розвитку в сучасних країнах західних демократій. Її зміст полягає у тому, що вільні від природи, аполітичні індивіди, будучи носіями фундаментальних прав, потребують і тому створюють державу, яку вони можуть та повинні контролювати. Цей контроль є необхідним, оскільки

історичний досвід показує, що існує постійна тенденція перетворення держави у свавільну та деспотичну, тенденція, що походить від людської природи і є наслідком незмінної логіки діяльності державних інститутів. Саме для унеможливлення свавілля державної влади та її носіїв виникла ідея писаної конституції як засобу захисту від необмеженої авторитарної державної влади, який втілює ідею обмеженого правління на практиці та забезпечує юридичні гарантії. Конституція США 1787 р. є вдалим прикладом практичного втілення цієї ідеї.

Багатогранність поняття «конституціоналізм» дає можливість охарактеризувати різні його аспекти: теоретичний, практичний, нормативний, організаційний. *Теоретичний підхід* до розгляду зазначеного поняття дозволяє визначити його як систему ідей і поглядів щодо організації державного і суспільного життя згідно з конституцією. У кожній країні ця політико-правова теорія має певні відмінності, тому поряд із застосуванням загального поняття «конституціоналізм» можна говорити про його різновиди: американський, англійський, французький, німецький, польський, російський, український конституціоналізм. Звичайно, конституційні ідеї про демократичний устрій держави, організації в ній влади і про взаємини останньої з громадянами втілюються у найбільш концентрованому вигляді в теоретичних уявленнях про конституційну державу. Конституціоналізм є свого роду ідеологією, яка орієнтує правову і політичну думку, право і державно-правову практику.

Практичний аспект конституціоналізму пов'язаний безпосередньо з реалізацією положень конституцій. До них у літературі відносять такі загальновизнані універсальні ідеї, як: верховенство права, забезпечення свободи людини та її гідного існування, організація державної влади, втілення ідеї народного представництва в процесі формування і діяльності органів влади. Названі ознаки конституційної держави залежно від конкретної історичної ситуації є різними, варіюються у змісті та акцентах, але у будь-якому випадку вони є орієнтирами демократичного розвитку держави і суспільства, і наближення до них означає втілення доктрини конституціоналізму в життя.

Нормативний аспект конституціоналізму полягає в тому, що конституціоналізм опосередковується насамперед в Основному Законі. Існує нерозривний зв'язок між поняттями «конституція» і «конституціоналізм». З одного боку, конституція є невід'ємним компонентом конституціоналізму, в якому втілюються його зміст і форма. З іншого – доктрина конституціоналізму включає вчення про конституцію.

Організаційний аспект характеристики конституціоналізму пов'язаний з відображенням в його ідеях демократичної форми правління. Йдеться про правління, обмежене конституцією.

Систему українського конституціоналізму складають такі складові (елементи):

- 1) принципи та цінності, зафіксовані в Конституції;
- 2) конституційні доктрини, в т. ч. теорія Конституції;
- 3) конституційна практика, тобто досвід реалізації конституційних приписів.

===== 2. Поняття конституції та її юридичні властивості

У сучасному розумінні конституція як особливий законодавчий акт у правовій системі держави з'явилася у зв'язку з приходом до влади буржуазії. Поява конституцій якраз є результатом тривалої боротьби між буржуазією та прихильниками феодалізму. Ухвалення конституцій започаткувало створення такого механізму державної влади, який дозволяв управляти суспільними справами від імені народу та в його інтересах, визначити межі владної діяльності. Водночас у перших конституціях були закріплені права і свободи людини і громадянина, які й дотепер залишаються демократичними. Першою в світі писаною конституцією стала Конституція США 1787 р., а на європейському континенті – конституції Франції і Польщі, які були прийняті їх парламентами в 1791 р.

В сучасних умовах Конституція вже не є просто нормативним актом державної влади. Конституція – це передусім акт установчої влади, яка належить виключно Українському народові. Ці позиції